

Міністерство внутрішніх справ України
Львівський державний університет внутрішніх справ

БОКАЛО НАТАЛІЯ ІВАНІВНА

УДК 340.12

**ФОРМУВАННЯ І РОЗВИТОК ІДЕЇ РІВНОСТІ В ПРАВІ:
ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВИЙ ВИМІР**

12.00.12 – філософія права

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Львів – 2014

Дисертацією є рукопис

Робота виконана у Львівському державному університеті внутрішніх справ
Міністерства внутрішніх справ України

Науковий керівник: доктор юридичних наук, доцент
Гришук Оксана Вікторівна,
Львівський національний університет
імені Івана Франка,
професор кафедри теорії та філософії права

Офіційні опоненти: доктор юридичних наук, професор
Максимов Сергій Іванович,
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого,
професор кафедри філософії

кандидат юридичних наук
Боднар Сергій Богданович,
Чернівецький національний
університет імені Юрія Федьковича,
доцент кафедри теорії та історії держави і права

Захист відбудеться «25» червня 2014р. о 12⁰⁰ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 35.725.02 у Львівському державному університеті внутрішніх справ за адресою: 79007, м. Львів, вул. Городоцька, 26.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Львівського державного університету внутрішніх справ за адресою: 79007, м. Львів, вул. Городоцька, 26.

Автореферат розісланий «23» травня 2014 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

І. В. Красницький

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. На сучасному етапі розвитку суспільства особливої актуальності набуває питання рівності у праві. Право, як ціннісно-нормативний регулятор, що визначає межі поведінки людини, одночасно встановлює також параметри реалізації ідеї рівності у праві та державі. В основні ідеї рівності лежить не абсолютна, а відносна чи формальна рівність автономних і вільних людей на основі єдиних правових, моральних та інших соціальних норм. З моральної точки зору формальна рівність реалізується через правило (ставитись до інших так, як би людина хотіла, щоб ставились до неї), що має універсальний характер і вимагає однакового ставлення до людей, незалежно від їх особливостей. Правова рівність передбачає однакові можливості (права і свободи) та обов'язки для всіх людей. На відміну від фактичної рівності, правова рівність полягає у рівності перед правом. Формування ідеї рівності у суспільстві та праві відтворювало і продовжує відтворювати низку важливих чинників, серед яких – історичні, культурні, релігійні, економічні, політичні та інші. Однак у всі часи і сьогодні право визначається змістом ідеї рівності, а також тією мірою свободи і справедливості, яку вона визначає.

Ідея рівності отримала юридичну регламентацію у Загальній Декларації прав людини, яка містить положення, згідно з яким всі люди народжуються вільними і рівними у своїй гідності та правах. Конституція України також зазначає, що всі люди є вільними і рівними у своїй гідності та правах. Водночас визначено, що громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом. Не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками.

Дослідження ідеї рівності доцільно розпочинати з періоду Античності, коли вона була обґрунтована в межах світського напрямку природного типу праворозуміння, та з часу Середньовіччя, коли ця ідея була обґрунтована в межах релігійного напрямку природного типу праворозуміння. У Новий час ідея рівності була обґрунтована у світському напрямі природного праворозуміння.

Ідея рівності у позитивістському праворозумінні представлена у теоріях, які засновані на філософсько-позитивістській парадигмі: юридично-позитивістська (О. Конт, Г. Кельзен, Д. С. Мілль, Г. Харт); соціологічне праворозуміння (Г. Спенсер, Е. Дюркгейм, М. Вебер, П. Сорокін, Т. Парсонс, К. Девіс, У. Мур); психологічне праворозуміння (Л. Петражицький, Г. Тард, Г. Лебон, Е. Канетті, Е. Фромм); класова (марксистська) теорія права (К. Маркс, Ф. Енгельс).

Ідея рівності у XXI сторіччі продовжує розвиватись у сучасних концепціях природного права (Ж. Марітен, Д. Роулз, Р. Дворкін, М. Фрідман, Ф. Хайек). Через призму посткласичного праворозуміння ідея рівності досліджується в межах комунітарного (у працях А. Етціоні, М. Сендела, М. Волцера, А. Макінтайра, Ч. Тейлора, У. Кімлікі), комунікативного (Ю. Габермас, Марк ван Хук, А. Поляков, А. Токарська), лібертарного (В. Нерсесянц, В. Лапаєва, В. Четвернін) та феміністичного підходів (Ф. Беббіт, К. Гілліган, Дж. Р. Гінзбург, Л. Завадська, В. Завальнюк, М. Крочук, К. Левченко, І. Лазар, Т. Мельник Т. Фулей та ін.).

Однак, попри існування значної кількості досліджень, присвячених рівності у праві, комплексного філософсько-правового дослідження формування та розвитку ідеї рівності у праві через призму теорії праворозуміння та її типів проведено не було.

Зв'язок роботи із науковими програмами, планами, темами. Робота виконана у контексті теми науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт Львівського державного університету внутрішніх справ «Держава і право: філософсько-правовий та теоретико-історичний виміри» (державний реєстраційний номер 0113U002433), а також «Філософсько-правові та теоретико-історичні проблеми державотворення та правотворення в Україні» (державний реєстраційний номер 0109U007855).

Мета і задачі дослідження. Метою дисертації є з'ясування філософсько-правових особливостей формування і розвитку ідеї рівності у праві у площині різних типів праворозуміння.

Для досягнення цієї мети в роботі поставлені такі задачі:

- виявити стан філософсько-правового дослідження ідеї рівності у праві;
- охарактеризувати методологію дослідження ідеї рівності в праві для різних типів праворозуміння;
- встановити регламентацію ідеї рівності у позитивно-правовому вимірі;
- дослідити філософсько-правове тлумачення ідеї рівності в епоху Античності та Середньовіччя;
- окреслити розвиток ідеї рівності в епоху Нового часу;
- з'ясувати філософсько-правові особливості тлумачення ідеї рівності у XIX–XX ст. ст. у контексті різних теорій праворозуміння;
- дослідити розвиток ідеї рівності у сучасних філософсько-правових концепціях.

Об'єктом дослідження є філософське розуміння формування та розвитку ідеї рівності в контексті суспільних відносин.

Предметом дослідження є філософсько-правовий вимір формування та розвитку ідеї рівності у праві.

Методи дослідження обрані, виходячи із завдань, поставлених у роботі, із урахуванням об'єкта і предмета дослідження. Суттєвою перешко-

дою на шляху дослідження ідеї рівності у праві є методологічна альтернативність різних філософсько-правових підходів до розуміння права, що проявляється в багатоманітності типів праворозуміння. Тому методологію дослідження ідеї рівності в праві видається за необхідне пов'язати з методологією праворозуміння у філософії права. При цьому слід зауважити, що загальною для всього дослідження методологічною установкою є дотримання принципу доповнюваності, інтерпретованого як визнання неможливості повного дослідження ідеї рівності в праві в межах лише однієї парадигми.

Методологія даного дослідження базується на філософсько-концептуальних підходах, загальнонаукових методах і спеціальних прийомах. Зокрема, було застосовано філософсько-правовий підхід і метафізичний та діалектичний методи для вивчення ідеї рівності, яка, з одного боку, перебуває у постійному розвитку, а з іншого – є сталою у межах певної історичної епохи.

Застосовано системний, догматичний та функціональний методи для розкриття специфіки рівності як філософського та правового явища. Історико-правовий метод застосовувався для розкриття походження та формування розвитку принципу рівності від античності до сьогодення. Порівняльно-правовий та формально-юридичний метод дозволили виявити подібні і відмінні ознаки при порівнянні розвитку ідеї рівності в різні періоди існування людського суспільства та її нормативне закріплення. Герменевтичний метод дав можливість з'ясувати сутність ідеї рівності на певному історичному етапі її розвитку.

Застосування таких методів, як аналіз, синтез, індукція, дедукція, сходження від конкретного до абстрактного та від абстрактного до конкретного, абстрагування, доведення і спростування, порівняння та роз'яснення дозволило здійснити аналіз основних етапів формування та розвитку ідеї рівності в праві через призму поширених у певний час типів праворозуміння.

Наукова новизна одержаних результатів. Дисертація є першим в Україні монографічним філософсько-правовим дослідженням проблеми формування та розвитку ідеї рівності у праві в оцінках різних типів праворозуміння. У проведеному дослідженні сформульовано положення та висновки, які є новими для філософії права або такими, що наділені істотними ознаками новизни.

Найбільш вагомими серед теоретичних положень, рекомендацій, висновків і пропозицій, сформульованих у дисертації, є такі:

вперше:

- здійснено комплексний філософсько-правовий аналіз етапів формування та розвитку ідеї рівності в праві та здійснено їх класифікацію, керуючись історично домінуючими типами праворозуміння. Виявлено особливості обґрунтування ідеї рівності у класичних (природно-правовому і позитивіст-

ському) та посткласичних (комунітарному, комунікативному, лібертарно-юридичному, феміністичному) типах праворозуміння;

- виконано аналіз ідеї рівності у комунітарному типі праворозуміння. Доведено, що суспільними ідеалами комунітаристів є не свобода, як для лібералів, а справедливість і рівність. Справедливим комунітаристи вважають такий суспільний устрій, в якому забезпечений баланс між автономією особи і соціальним порядком. При цьому комунітаристська теорія влади полягає в забезпеченні рівної участі громадян у визначенні повноважень влади та заснована на демократичній формі правління;

- проаналізовано ідеї рівності у комунікативному типі праворозуміння, представники якого наполягають на інтерсуб'єктивній сутності права, яка проявляється у комунікації (діалозі) формально-рівноправних суб'єктів. При цьому деонтологічний зміст права не виводиться з природи людини, оскільки вона розглядається як суб'єкт вільного вибору способу самостворення чи саморуйнації власної природи;

удосконалено:

- положення щодо ідеї рівності у природно-правовому типі праворозуміння, яка представлена світським та релігійним праворозумінням. Доведено, що ідея рівності у світському напрямі природного праворозуміння включає: Античне обґрунтування рівності і нерівності через розумні закони природи; індивідуалістичну інтерпретацію рівності через права і свободи людини, які безпосередньо випливають з її природи, що характерно для Нового часу; сприйняття ідеї рівності в ХХ ст. як правового ідеалу. Ідея рівності у релігійному праворозумінні характерна, перш за все, для періоду Середньовіччя, однак визнана окремими мислителями Нового і Новітнього часу;

- наукові погляди на ідею рівності у позитивістському праворозумінні представлені у теоріях, які засновані на філософсько-позитивістській парадигмі, згідно з якою емпіричний досвід є фундаментом наукового знання, а теорії лише впорядковують факти. Виділено такі концепції рівності у позитивістському праворозумінні: юридично-позитивістська; соціологічне праворозуміння; психологічне праворозуміння; класова (марксистська) теорія права.

- дослідження наукових позицій, згідно з якими юридично-позитивістське праворозуміння, що знаходить джерело пізнання права у правотворчій діяльності держави, розглядає право як систему формально обов'язкових правил поведінки, які встановлені державою, та передбачає рівність громадян правопорядку (примусова рівність за Хартом);

- дослідження ідеї рівності у соціологічному праворозумінні, що виводить джерело права із суспільства, розглядає право як соціальне явище, що відображає закономірні умови соціального буття і відносно незалежність

від держави. Право розглядається як результат суспільних відносин між вільними і рівними суб'єктами;

- дослідження ідеї рівності в лібертарно-юридичному праворозумінні, представники якого під сутністю права розуміють формальну рівність, яка тлумачиться як єдність трьох складових: всезагальної рівної міри регулювання суспільних відносин, свободи і справедливості.;

дістали подальший розвиток:

- ідея рівності у психологічному праворозумінні, яка розроблялась через теорію натовпу. Представники цієї школи виступали проти ідеї соціальної рівності і демократії, доводячи, що всі досягнення цивілізації є результатом діяльності еліти;

- ідея рівності як наріжна у класовій (марксистській) теорії, що розглядалась через відмову від приватної власності, експлуатації людини людиною, відмову від держави й права, які поступово відімує, поступившись громадянському самоуправлінню;

- ідея рівності у межах феміністичної (гендерної) юриспруденції;

- дослідження становлення і розвитку ідеї рівності та її місця і ролі у міжнародному та національному праві.

Практичне значення одержаних результатів дослідження. Сформульовані у дисертації результати можуть бути використані правотворчими, правозастосовними та правотлумачними державними органами України при удосконаленні чинного позитивного права. Вони можуть бути використані також адвокатами, громадськими правозахисними організаціями, окремими громадянами у процесі реалізації та захисту прав людини.

Окрім того, матеріали дослідження можуть застосовуватися при викладанні в юридичних та інших гуманітарних навчальних закладах таких курсів, як «Філософія права», «Соціологія права», «Загальна теорія держави та права», «Історія політичних і правових вчень», спецкурсу «Принципи права» та ін.

Апробація результатів дисертації. Результати досліджень, що включені до дисертації, оприлюднені на міжнародних та національних науково-практичних конференціях, симпозіумах, круглих столах, семінарах. Серед них: третя всеукраїнська наукова конференція з міжнародною участю «Досягнення соціально-гуманітарних наук в сучасній Україні» (Сімферополь, 26 квітня 2013 р.); всеукраїнська науково-практична конференція «Особливості формування законодавства України на сучасному етапі державотворення» (Івано-Франківськ, 14 березня 2013 р.); десята міжнародна науково-практична конференція «Україна і світ в контексті глобальних трансформацій» (Львів, 16-17 травня 2013 р.); Міжнародна науково – практична конференція «Актуальні питання сучасної юриспруденції – від теорії до практики» за організаційної підтримки ELSA Ukraine (м. Київ, Україна, 18 грудня 2013 р.); міжнародна науково-практична конференція Кримські юридичні читання

(Сімферополь, 30 січня 2014 р.); міжнародна науково-практична конференція «Сучасні тенденції в юридичній науці України та зарубіжних країн» (м. Запоріжжя, 27-28 грудня 2013 р.).

Публікації. Основні положення дисертації відображено у шести наукових статтях, 5 з яких опубліковано у фахових виданнях з юридичних наук, визначених ДАК України, а також у п'яти тезах виступів на науково-практичних конференціях.

Обсяг і структура дисертації. Структура роботи обумовлена завданням та предметом дослідження. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, які вміщують 7 підрозділів, висновків та списку використаних джерел. Повний обсяг дисертації становить 205 сторінок, із них основний текст – 182 сторінки. Список використаних джерел становить 23 сторінки (235 найменувань).

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** обґрунтовано актуальність проблеми дослідження, з'ясовано стан дослідження проблеми, на розв'язання якої спрямовується науковий пошук, визначено мету, завдання, об'єкт та предмет дослідження, його наукову новизну та практичне значення дослідження, сформульовані положення, винесені на захист.

Розділ 1 «Загальні засади філософсько-правового дослідження та юридичної регламентації ідеї рівності в праві» складається з трьох підрозділів.

У *підрозділі 1.1. «Стан філософсько-правового дослідження ідеї рівності»* здійснено аналіз сучасної монографічної та іншої наукової літератури, який дозволив виділити такі основні сучасні підходи до дослідження ідеї рівності в праві: розуміння рівності як рівної правоздатності (при якому відсутність формальної рівності означає відсутність права) та розуміння рівності як принципу природного права, що впливає з природи людини.

У *підрозділі 1.2. «Методологія дослідження ідеї рівності в праві»* розкрито методологічні основи дослідження, керуючись основними філософсько-правовими типами праворозуміння. Комплексний підхід до типології праворозуміння дозволив простежити розвиток ідеї рівності через призму класичного (природно-правового і позитивістського) та посткласичного праворозуміння.

У *підрозділі 1.3. «Регламентация ідеї рівності у позитивно-правовому вимірі»* визначено, що констатація ідеї рівності у міжнародному праві сьогодні відбувається через визнання принципу недискримінації, який забезпечує однакове ставлення до людей, незалежно від їхніх фізичних чи соціальних особливостей. Принцип недискримінації означає заборону

необґрунтованого відмінного ставлення, встановлення розрізень, винятків, обмежень чи переваг до осіб, які знаходяться в однаковій ситуації, чи однакового підходу до осіб, які знаходяться в різних ситуаціях. Дискримінація за ознакою раси, релігії, гендеру, етнічної приналежності, походження, національності, сексуальної орієнтації заборонена багатьма міжнародними актами. Важливим кроком запобігання дискримінації в Україні стало прийняття Закону України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні», який дає визначення поняття дискримінація, регламентує її форми (пряма дискримінація, непрямая дискримінація, підбурювання до дискримінації, утиск).

Розділ 2 «Інтерпретація ідеї рівності в історії розвитку філософії права» складається з двох підрозділів.

У підрозділі 2.1. «Філософсько-правове тлумачення ідеї рівності в період Античності та Середньовіччя» доведено, що у період Античності мало місце зародження філософського обґрунтування ідеї рівності, яке реалізувалося через поступову гуманізацію суспільних відносин на основі природного права від мінімальної рівності в покаранні за шкоду і до визнання духовної рівності всіх людей. Це знаходило своє відображення і у політичній організації античних полісів, яка поступово набувала ознак демократії.

У цілому ідея рівності у філософії Стародавньої Греції розвивалась здебільшого в межах природного праворозуміння у філософії Демокрита та софістів: Протагора, Антифонта, Гіппія, Алкідаманта та ін. У філософії Стародавнього Риму ідея рівності і нерівності набувала іншого звучання у зв'язку з тим, що тогочасне суспільство було рабовласницьким. Тому слід виділити тлумачення ідеї рівності у розумінні повсталих рабів, рабовласницької демократії та рабовласницької аристократії. Не заперечуючи рабства як соціального явища, філософи розвивали ідеї рівності через призму природного права у філософії Сенеки, Марка Аврелія, Цицерона, Ульпіана. У період Середньовіччя під впливом християнства люди визнавалися рівними лише перед Богом, однак ще не поміж собою, що знайшло відображення у філософії Августина Аврелія та Томи Аквінського.

У підрозділі 2.2. «Генега ідеї рівності в епоху Нового часу» зазначено, що у той час ідея рівності була обґрунтована у світському напрямі природного праворозуміння в індивідуалістичній інтерпретації через права і свободи людини, що безпосередньо впливають з її природи. У той період була висунута ідея природної рівності людей (всупереч соціальній нерівності), яку розуміли як рівність можливостей, що передбачало усунення соціальних привілеїв та станової нерівності. Першочергове значення згідно з філософією того часу мали особисті якості, здібності і досягнення людини, а не походження, релігія, стать.

Природно-правове тлумачення ідеї рівності знайшло своє відображення у філософії Т. Гоббса (природа створила людей рівними, однак, це породжує ворожість, «війну всіх проти всіх», що є нормальним станом суспільства); Д. Локка (у природному стані люди мають рівні права, проте у них різні здібності, вони не однаково працьовиті, а тому виникає відмінність у власності та нерівності майновій); Ш. Л. Монтеск'є (виділяв природну рівність, яка існує лише у досуспільному стані і забезпечується звичаями, і політичну рівність, за якої люди стають рівними тільки завдяки законам); Ж. Ж. Руссо (виділяв фізичну та політичну нерівність, яку засуджував); Ф. М. Вольтера (бути вільним серед рівних визнавалось за природне життя людини, відстоював рівність правового статусу громадян); М. Робесп'єра (вважав економічну рівність химерою, на його думку, держава повинна була боротися лише проти крайніх проявів нерівності); Д. Юма (ідея рівності людей розглядалась як передумова першопочаткового договору і впливала з чесноти справедливості. Рівність, як визначальна характеристика свободи людини, визначається як єдина підстава взаємного обмеження свободи для досягнення миру і порядку у суспільстві); А. де Токвіля (вважав рівність відмінною ознакою епохи, що наступила, складовою частиною демократичного способу організації суспільного життя).

Розділ 3 «Розвиток ідеї рівності у Новітній філософії права» складається з двох підрозділів.

У підрозділі 3.1. «Ідея рівності у філософії права кінця ХІХ – початку ХХ століть» доведено, що ідея рівності у позитивістському праворозумінні представлена у теоріях, які засновані на філософсько-позитивістській парадигмі, яка була характерна для ХІХ – початку ХХ ст.ст. Згідно з цим типом праворозуміння емпіричний досвід є фундаментом наукового знання, а теорії лише впорядковують факти. Виділено такі концепції рівності у позитивістському праворозумінні: юридично-позитивістська, соціологічна, психологічна та класова (марксистська).

Представники юридичного позитивізму тлумачать правову рівність як необхідну умову свободи (Д.С. Мілль, Г. Кельзен, Г. Харт). У концепції О. Конта відстоюється закон соціальної нерівності, що передбачає принцип ієрархії між людьми відповідно до їхніх здібностей та виконуваних соціальних функцій. Г. Кельзен розглядає принцип юридичної рівності як такий, що означає формальну законність і є сумісним з фактичною нерівністю.

У соціологічному типі праворозуміння право розглядається як результат суспільних відносин між вільними і формально рівними суб'єктами. Це знайшло відображення у філософії: Г. Спенсера (запропонував закон «рівної свободи»); Е. Дюркгейма (відстоює ідею органічної суспільної солі-

дарності, яка може існувати лише на засадах формальної (правової) рівності його членів, та запропонував концепцію «справедливої нерівності»); М. Вебера (розуміння вченим соціальної нерівності ґрунтувалось на існуванні і взаємодії трьох типів стратифікаційних ієрархій – майно, статус, влада); П. Сорокіна (обґрунтував неминучість соціальної нерівності і виділив її види: економічну, політичну та професійну); Т. Парсонса (виділив ознаки, що диференціюють нерівне становище людей у суспільстві) та ін.

Основу психологічної теорії рівності у праві становить ідея Л. Петражицького (де діє принцип формальної рівності, там є правове начало і діє право), що розроблялась також через ідею теорії натовпу, зокрема, у філософії: Г. Тарда, Г. Лебона, Е. Канетті, Е. Фромма та ін. Ідея рівності стала наріжною у класовій (марксистській) теорії права (К. Маркс, Ф. Енгельс), згідно з якою у комуністичному суспільстві не буде приватної власності, і всі люди будуть рівними між собою.

У підрозділі 3.2. «Ідея рівності у сучасних філософсько-правових концепціях» виявлено, що ідея рівності у ХХІ сторіччі продовжує розвиватись як у межах класичних типів праворозуміння, так і у посткласичному праворозумінні. У сучасних концепціях природного права вчені концентрують увагу на розкритті змісту ідеї рівності у праві, зокрема, у працях: Ж. Марітена, Д. Роулза, Р. Дворкіна, М. Фрідмана, Ф. Хайека. Через призму посткласичного праворозуміння ідея рівності досліджується в межах комунітарного, комунікативного, лібертарного та феміністичного підходів.

ВИСНОВКИ

Актуальність сформульованої проблеми повністю підтвердилась у ході проведеного наукового дослідження. У дисертаційній роботі сформульовано низку висновків і пропозицій, спрямованих на вирішення наукової проблеми – визначення філософсько-правових засад формування і розвитку ідеї рівності в праві. Серед висновків, що зроблені в дисертації, найбільш загальними і важливими є такі:

1. Здійснено огляд вітчизняної та зарубіжної наукової літератури, в якій порушені питання формування та розвитку ідеї рівності в праві, на підставі чого виявлено ступінь її філософсько-правового дослідження, сформульовано теоретичне підґрунтя та окреслено джерельну базу дослідження. За результатами аналізу виявлено дослідницькі ділянки, які потребують наукового опрацювання. Зокрема, огляд наукової літератури засвідчив, що, незважаючи на високий рівень філософсько-правового дослідження ідеї рівності, чимало питань, які стосуються методології дослідження та етапів розвитку ідеї рівності у праві, залишаються дискусійними або недостатньо дослідженими. У зв'язку з цим виникла потреба філософсько-правового дослідження фор-

мування і розвитку ідеї рівності у праві з урахуванням типів праворозуміння, домінуючих на різних етапах розвитку суспільства.

2. Методологія дослідження ідеї рівності в праві побудована, керуючись основними філософсько-правовими типами праворозуміння. Комплексний підхід до типології праворозуміння дозволив простежити розвиток ідеї рівності у класичному (природно-правовому і позитивістському) праворозумінні та посткласичному праворозумінні. За природно-правового підходу дослідження ідеї рівності у праві представлене світським та релігійним праворозумінням. У межах позитивістського праворозуміння ідея рівності у праві розглядається у площині юридичного позитивізму, соціологічного, психологічного та класового (марксистського) підходів. У посткласичному праворозумінні ідея рівності досліджується в межах комунітарного, комунікативного, лібертарного-юридичного та феміністичного підходів.

3. Позитивно-правовий вимір ідеї рівності пов'язаний з утворенням та діяльністю міжнародних організацій (ООН, Ради Європи, Європейського Суду з прав людини), а також юридичною регламентацією у законодавстві України. Розвиток ідеї рівності у позитивному праві сьогодні відбувається через визнання принципу недискримінації, який забезпечує однакове ставлення до людей, незалежно від їхніх фізичних чи соціальних особливостей. Ідея рівності пов'язується також із ідеєю верховенства права, яка означає, що всі люди рівні перед законом як у своїх правах, так і у своїх обов'язках.

4. Історія формування та розвитку ідеї рівності в праві пов'язана із правилом таліону, яке виражалося в адекватності відплати однаково заподіяну шкоду та було спрямоване проти нерівної правової оцінки рівноцінних ситуацій. Свій розвиток принцип таліону отримав у золотому правилі, яке запропонувало людині новий спосіб співвіднесення себе з іншим, уява себе на місці іншого, та проявилось у визнанні всіх людей рівними між собою.

Підхід до ідеї рівності в період Античності розвивався здебільшого у площині природного праворозуміння у філософії Демокрита («у всьому прекрасна рівність») та софістів: Протагора (рівність людських чеснот, рівність громадян полісу), Антифонта (загальна рівність за природою), Гіппія (люди рівні й близькі співгромадяни), Алкідаманта (Бог зробив всіх вільними, природа нікого не зробила рабом). У філософії Стародавнього Риму ідея рівності і нерівності набувала видозмін у зв'язку з тим, що тогочасне суспільство було рабовласницьким. Не заперечуючи рабства як соціального явища, філософи розвивали ідеї рівності через призму природного права та відстоювання ідеї духовної свободи всіх людей (Сенека), уявлення про державу з рівним для всіх законом, яка править відповідно до рівності і рівноправності всіх (Аврелій), тлумачення справедливості, яка полягає в тому, що вона віддає кожному своє і зберігає між людьми рівність (Цицерон), ви-

моги жити чесно, не чинити шкоди іншому, кожному віддавати те, що йому належить (Ульпіан).

Ідея рівності періоду Середньовіччя розвивалась в контексті природного типу праворозуміння (зокрема, релігійного його підтипу). Визначальну роль у той період відігравала християнська релігія, завдяки якій люди визнавалися рівними перед Богом (однак ще не поміж собою). Зокрема, Августин розцінював прагнення до рівності як протиприродне й відстоював «рівність у нерівності». На думку Томи Аквінського, люди рівні у своїй вірі перед Богом, але вони не можуть бути рівними у суспільстві, а досконалість Всесвіту вимагає, щоб у речах була наявна нерівність.

5. В епоху раннього Нового часу ідея рівності не пов'язувалась з природним правом, а з формою правління у державі (Н. Макіавеллі, Т. Мор, Т. Кампанелла). Пізніше ідея рівності була обґрунтована у світському напрямі природного праворозуміння у філософії Т. Гоббса, Д. Локка, Ш. Л. Монтеск'є, Ж. Ж. Руссо, Ф. М. Вольтера, М. Робесп'єра, Д. Юма, А. де Токвіля. Вперше у цей період природно-правове тлумачення ідеї рівності отримало своє закріплення в позитивному праві («Більш про права», «Декларація прав людини і громадянина», «Конституція США» та ін.).

Природно-правовій теорії Нового часу була притаманна ідея природної рівності всіх людей в природному стані, яка зазнала спотворення з розвитком цивілізації і з появою несправедливих соціальних інститутів та діяльністю держави. Теорія виведення соціальної рівності з рівності природної зазнала критики через свій крайній натуралізм, що не відображав очевидних відмінностей фізичних даних, статі, віку, природної обдарованості та різних здібностей людей.

6. Ідея рівності у філософії права ХІХ – початку ХХ ст.ст. представлена у теоріях, які засновані на філософсько-позитивістській парадигмі, зокрема: юридично-позитивістській; соціологічному праворозумінні; психологічному праворозумінні та класовій (марксистській) теорії права.

Юридично-позитивістське праворозуміння трактує право як систему формально обов'язкових правил поведінки, які встановлені державою, та передбачає рівність громадян (правова рівність як необхідна умова свободи (Д. С. Мілль), принцип юридичної рівності (Г. Кельзен), примусова рівність (Г. Харт). Поряд з цим, у концепції О. Конта ідея рівності розглядається як заперечення через закон соціальної нерівності, яка передбачала принцип ієрархії між людьми відповідно до їхніх здібностей та виконуваних соціальних функцій. Г. Кельзен розглядає принцип юридичної рівності як такий, що означає формальну законність і є сумісним із фактичною нерівністю.

Право у соціологічному праворозумінні трактоване як результат суспільних відносин між вільними і формально рівними суб'єктами (Г. Спенсер ініціював закон «рівної свободи»). Соціологічний тип праворозуміння

заперечує ідею абсолютної рівності, а натомість пропонує для пояснення соціальної нерівності принцип ієрархічності. Підтвердженням є філософія Е. Дюркгейма (який вважав людей нерівними від природи залежно від ступеня обдарованості та зважаючи на особливості суспільного розподілу праці; вчений відстоював ідею органічної суспільної солідарності, яка може існувати лише на засадах формальної (правової) рівності його членів, та запропонував концепцію «справедливої нерівності»); М. Вебер (його розуміння соціальної нерівності ґрунтувалося на існуванні і взаємодії трьох типів стратифікаційних ієрархій – майна, статусу, влади, які значною мірою незалежні одна від одної і на різних принципах упорядковують та стабілізують поведінку членів суспільства). П. Сорокін обґрунтував неминучість соціальної нерівності і виділив її види: економічну, політичну та професійну. Т. Парсонс виділив такі ознаки, що диференціюють нерівне становище людей у суспільстві: характеристики, якими володіють від народження, ознаки, пов'язані з виконанням соціальних ролей, та елементи володіння. К. Девіса та У. Мур (необхідність існування стратифікації пов'язали з потребою розміщення і стимулювання індивідів усередині своєї соціальної структури).

Ідея рівності у психологічній теорії права заснована на тезі Л. Петражицького: де діє принцип формальної рівності, там є правове начало і діє право. Також вона розроблялась на основі теорії натовпу, зокрема, у філософії: Г. Тарда (вивчення психології натовпу має практичну, соціально-політичну основу, яка заснована буржуазними революціями і масовими виступами); Г. Лебона (вирішальну роль у соціальних процесах має не розум, а емоції, а тому виступав проти ідеї соціальної рівності і демократії, доводив, що всі досягнення цивілізації є результатом діяльності еліти); Е. Канетті (в середині натовпу панує рівність, яка абсолютна й не підлягає обговоренню, і сама маса ніколи не ставить її під сумнів. Крім того, натовпу потрібен напрям, який є спільним для усіх і поглиблює відчуття рівності); Е. Фромма (рівність у свободі, яку людина придбала в порівнянні з людиною доіндустріального суспільства, поставила її перед важким вибором: або звалити на себе тягар відповідальності, або позбутися свободи шляхом нового підпорядкування. Рівність не повинна зводитися до кількісного урівнювання в розподілі всіх матеріальних благ).

У класовій (марксистській) теорії права (К. Маркс, Ф. Енгельс) ідея рівності стала наріжною. Згідно з нею у комуністичному суспільстві не буде приватної власності, експлуатації людини людиною, а держава й право поступово відінуть, поступившись громадянському самоуправлінню. Основою соціального життя марксиста вважали принцип «від кожного – за здібностями, кожному – за потребами».

7. Ідея рівності у XXI сторіччі продовжує розвиватись як у площині класичних типів праворозуміння, так і у посткласичному праворозумінні. У сучасних концепціях природного права вчені зосереджують увагу на розкритті ідеї рівності у праві. Зокрема, за Ж. Марітемом, онтологічний елемент природного права полягає в тому, що існує людська природа, яка є рівною (однаковою) у всіх людей. Д. Роулз відносить рівність до «первинних благ», які забезпечують людині самоповагу. Розвиваючи цю ідею, вчений запровадив також принципи справедливого розподілу (вимога, щоб кожна людина мала основні права і свободи, та вимога рівності як рівного володіння свободою і рівним розподілом благ, або принцип рівних можливостей, що покликаний усунути природну чи соціальну нерівність). Р. Дворкін дає моральне обґрунтування принципу рівності як права на рівну повагу, використовуючи поняття інтегральності (суспільство реально здійснює інтеграцію своїх членів лише тоді, коли визнає їх вільними і рівними). М. Фрідман тлумачить ідею рівності через призму «свободи від» і виділяє три концепції рівності, які послідовно змінювали одна одну в західному політичному дискурсі: особиста рівність; рівність можливостей; рівність результатів, оцінену негативно. На його думку, суспільство, яке ставить рівність результатів вище від свободи, в результаті втратить і рівність, і свободу. Ф. Хайек відстоює принцип рівності перед законом, який, на його думку, є метою боротьби за свободу.

Через призму посткласичного праворозуміння ідея рівності досліджується в межах комунітарного, комунікативного, лібертарного, феміністичного підходів. Зокрема, комунітарний підхід щодо ідеї рівності виник як критика ліберальної індивідуалістичної концепції, що знайшла своє відображення у працях А. Етціоні (рівність розглядається через моральну солідарність, яка є головною метою суспільства. Підкреслюється важливість відкритого вираження у суспільстві моральних вимог, що є кроком на шляху розуміння рівності не лише правової, але й моральної); М. Сендела (критикує основні принципи природного стану людей, як такі, що суперечать один одному – рівність прав всіх людей і нерівність у розподілі соціальних благ); М. Волцера (концепція рівності ґрунтується на тезі сфер, згідно з якою нерівність в одній соціальній сфері не повинна спричинити нерівності в інших сферах); А. Макінтайра (розподіл суспільних благ має визначатися заслугами людей, а тому не може бути рівним); Ч. Тейлора (спроби чітко висловити і посилити спільні погляди про рівність здатні послабити буденні моральні зобов'язання і взаємну солідарність, з якої вони виникають); У. Кімлікі (наводить аргумент інтуїтивної рівності можливостей) та ін. Таким чином, суспільними ідеалами комунітаристів є не свобода, як у лібералів, а справедливість і рівність. При цьому комунітаристська

теорія влади полягає в забезпеченні рівної участі громадян у визначенні повноважень влади та заснована на демократичній формі правління.

Представники комунікативного типу праворозуміння наполягають на інтерсуб'єктивній сутності права, яка проявляється у комунікації (діалозі) формально-рівноправних суб'єктів. Деонтологічний зміст права не виводиться ними з природи людини, оскільки вона розглядається як суб'єкт вільного вибору способу самостворення чи саморуйнації власної природи. Так, на думку Ю. Габермаса, основною демократичною процедурою у сучасному світі має бути діалогова комунікація державної влади і вільної громадськості, яка має вибудовуватися на засадах визначення рівноправності людини державної і людини приватної. Потреба в існуванні держави пояснюється не забезпеченням рівних суб'єктивних прав, а забезпеченням відкритого для всіх процесу формування суспільної волі, в ході якого вільні та рівні громадяни досягають взаєморозуміння стосовно спільних цілей та норм. Крім того, філософ виступає з критикою правового формалізму, тобто змістовної нерівності таких прав, які формально (відповідно до закону) рівні. На думку Марка ван Хука, соціальні моделі легітимації засновані на соціологічній необхідності або потребі у праві через прийняття базового принципу рівності всіх людей як учасників процесу легітимації. Ним відкидається традиційна опозиція між рівністю і загальною справедливістю. А. Поляков виділяє ейдетичну (формальна рівність, яка проявляється у рівності правових суб'єктів, учасників правопорядку, носіїв взаємних прав і обов'язків) та ідеологічну рівність (розглядається ним як необхідність наділення всіх людей рівною правосуб'єктністю, тобто рівними правами і обов'язками) у праві. На думку А. Токарської, комунікація розглядається як складний і багатоаспектний феномен, який у праві асоціюється з формальною рівністю (рівністю прав).

Лібертарно-юридична концепція права ґрунтується на розумінні права як рівної міри свободи. Під сутністю права представники даної концепції розуміють формальну рівність, яка тлумачиться ними як єдність трьох складових: всезагальної рівної міри регулювання суспільних відносин, свободи і справедливості. Зокрема, В. Нерсесянц розглядає правову рівність як рівність вільних і незалежних один від одного суб'єктів права за загальним для всіх масштабом, єдиною нормою та рівною мірою. В. Лапаєва вважає, що формальна рівність як сутність права розглядається не як задана раз і назавжди рівність між діянням і відплатою, а як історично мінлива модель рівності, зміст якої уточнюється в міру правового розвитку людства. За В. Четверніним, юридичний лібертаризм визначає право як необхідну форму свободи (рівність у свободі, або формальну рівність). Формальна рівність означає визнання людей рівни-

ми, тобто такими, які мають формально рівні можливості вільної само-реалізації в суспільстві і державі, незважаючи на фактичні відмінності між ними.

Феміністичний (гендерний) підхід до ідеї рівності є особливо розпрацьованим у філософії права, оскільки тлумачить цю проблему через рівноправність статей (Ф. Беббіт, К. Гілліган, Дж. Р. Гінзбург, Л. Завадська, В. Завальнюк, М. Крочук, К. Левченко, І. Лазар, Т. Мельник Т. Фулей та ін.). Представники цього напрямку відстоюють рівність чоловіка і жінки як представників статі, взаємну участь обох статей у традиційно закріплених за іншою статтю сферах діяльності, а також вимагають рівного представництва чоловіків і жінок у політичному управлінні.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ АВТОРОМ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Бокало Н. І. До питання генези ідеї рівності в праві / Н. І. Бокало // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ: серія юридична. – 2013. – № 3. – С. 419–428.

2. Бокало Н. Методологічні аспекти дослідження ідеї рівності в праві // / Н. Бокало // Європейські перспективи: науково-практичний журнал. – 2014. – № 1. – С. 11–16.

3. Бокало Н. До питання юридичної регламентації ідеї рівності у міжнародному праві та законодавстві України / Н. Бокало // Наше право: науково-практичний журнал. – 2014. – № 1. – С. 22–26.

4. Бокало Н. Ідея рівності у класичному праворозумінні / Н. Бокало // Митна справа. Науково-аналітичний журнал. – 2014 – №1 (91). – Ч. 2. – Кн. 2. – С. 25–30.

5. Бокало Н. И. Формирование идеи равенства в праве: философско-правовое измерение / Н. И. Бокало // *Leges et Vita*: международный научно-практический правовой журнал. – 2014. – № 1/2(265). – С. 38–41.

6. Бокало Н. Ідея рівності у класичному праворозумінні / Н. Бокало // Європейські перспективи: науково-практичний журнал. – 2014. – № 3. – С. 39–43.

7. Бокало Н. І. Формування та розвиток ідеї рівності у філософії Стародавньої Греції / Н. І. Бокало // Особливості формування законодавства України на сучасному етапі державотворення : тези всеукраїнської науково-практичної конференції, 14 березня 2013 р. – Івано-Франківськ : Івано-Франківський університет права імені Короля Данила Галицького, 2013. – С. 28–31.

8. Бокало Н. І. Формування та розвиток ідеї рівності у філософії Середньовіччя / Н. І. Бокало // Досягнення соціально-гуманітарних наук в сучасній

Україні : тези III всеукраїнської наукової конференції з міжнародною участю, 26 квітня 2013 р. – Сімферополь: Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара, 2013. – С. 23–25.

9. Бокало Н. І. Особливості юридичної регламентації ідеї рівності у міжнародному праві та законодавстві України / Н. І. Бокало // Актуальні питання сучасної юриспруденції – від теорії до практики : збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції (18 грудня 2013 р.). – К. : Центр Научно-Практических Студий, ELSA Ukraine, 2013. – С. 17–21.

10. Бокало Н. І. Особливості юридичної регламентації ідеї рівності у міжнародному праві та законодавстві України / Н. І. Бокало // Сучасні тенденції в юридичній науці України та зарубіжних країн : матеріали міжнародної науково-практичної конференції, 27–28 грудня 2013 р. – Запоріжжя : Істина, 2013. – С. 5–8.

11. Бокало Н. І. Деякі методологічні аспекти дослідження ідеї рівності в праві / Н.І. Бокало // Кримські юридичні читання : матеріали міжнародної науково-практичної конференції, 30 січня 2014 р. – АРК : Кримський інститут права Національного університету «Одеська юридична академія», 2014. – С. 10–13.

АНОТАЦІЯ

Бокало Н. І. Формування і розвиток ідеї рівності в праві: філософсько-правовий вимір. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.12 – філософія права. – Львівський державний університет внутрішніх справ, Львів, 2014.

Філософсько-правове розуміння генези ідеї рівності в праві осмислено, керуючись основними філософсько-правовими типами праворозуміння. Комплексний підхід до типології праворозуміння дозволив простежити розвиток ідеї рівності у класичному (природно-правовому і позитивістському) праворозумінні та посткласичному праворозумінні. За природно-правового підходу дослідження ідеї рівності у праві представлено світським та релігійним праворозумінням. У позитивістському праворозумінні ідея рівності у праві розглядається у межах юридичного позитивізму, соціологічного, психологічного та класового (марксистського) підходів. У посткласичному праворозумінні ідея рівності досліджується в межах комунітарного, комунікативного, лібертарного-юридичного та феміністичного підходів.

Ключові слова: рівність, людина, право, класичне праворозуміння, посткласичне праворозуміння, юридично-позитивістське праворозуміння.

АННОТАЦИЯ

Бокало Н. И. Формирование и развитие идеи равенства в праве: философско-правовое измерение. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание научной степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.12 – философия права. – Львовский государственный университет внутренних дел, Львов, 2014.

Философско-правовое понимание генезиса идеи равенства в праве осмыслено через понимание права как ценностно-нормативного регулятора, который определяет границы поведения человека, а одновременно определяет также параметры реализации идеи равенства. В основе идеи равенства лежит не абсолютное, а относительное или формальное равенство автономных и свободных людей на основе единых правовых, нравственных и иных социальных норм. С моральной точки зрения формальное равенство реализуется через правило относиться к другим так, как бы человек хотел, чтобы относились к нему, которое имеет универсальный характер и требует равного отношения к людям, независимо от их особенностей.

Методология исследования была определена, руководствуясь основными философско-правовыми типами правопонимания. Комплексный подход к типологии правопонимания позволил проследить развитие идеи равенства в классическом (естественно-правовом и позитивистском) и постклассическом правопонимании. Естественно-правовой подход к исследованиям идеи равенства в праве представлен светским и религиозным правопониманием. В позитивистском правопонимании идея равенства в праве рассматривается в рамках юридического позитивизма, социологического, психологического и классового (марксистского) подходов. В постклассическом правопонимании идея равенства исследуется в пределах коммунитарного, коммуникативного, либертарного-юридического и феминистского (гендерного) подходов.

Доказано, что история формирования и развития идеи равенства в праве связана с правилом талиона, которое выражалось в одинаковости возмездия одинаковый запричиненный вред за него и было направлено против неравной правовой оценки равноценных ситуации. Свое развитие принцип талиона получил в золотом правиле, которое предложило человеку новый способ соотношения себя с другим, постановку себя на место другого и проявилось в признании всех людей равными между собой.

В период Античности имело место зарождение философского обоснования идеи равенства, которое проходило через постепенную гуманизацию общественных отношений на основе естественного права от минимального равенства в наказании за ущерб и к признанию духовного равенства всех людей. Это находило свое отражение и в политической организации античных полисов, которая постепенно приобретала признаки демократии. В период Средневековья под влиянием христианства люди признавались равными

только перед Богом. Генезис идеи равенства в эпоху Нового времени был обоснован в светском направлении естественного правопонимания в индивидуалистической интерпретации через права и свободы человека, непосредственно вытекающие из ее природы. В тот период была выдвинута идея естественного равенства людей (вопреки социальному неравенству), понимаемая как равенство возможностей, которое предусматривало устранение социальных привилегий и сословного неравенства. Первоочередное значение согласно философии того времени имели личные качества, способности и достижения человека, а не происхождение, религия, пол.

Идея равенства в философии права конца XIX – начала XX в.в. представлена в теориях, основанных на философско-позитивистской парадигме. Согласно этому типу правопонимания эмпирический опыт является фундаментом научного знания, а теории лишь упорядочивают факты. Выделены следующие концепции равенства в позитивистском правопонимании: юридический позитивизм, социологическая, психологическая и классовая (марксистская). Идея равенства в современных философско-правовых концепциях продолжает развиваться как в рамках классических типов правопонимания, так и в постклассическом правопонимании. В современных концепциях естественного права ученые концентрируют внимание на раскрытии содержания идеи равенства в праве, в частности в работах: Ж. Маритена, Д. Ролза, Р. Дворкина, М. Фридмана, Ф. Хайека. Через призму постклассического правопонимания идея равенства исследуется в пределах коммунистического, коммуникативного, либертарного и феминистского подходов.

Позитивно-правовое измерение идеи равенства связано с образованием и деятельностью международных организаций (ООН, Совета Европы, Европейского Суда по правам человека), а также юридической регламентацией в законодательстве Украины. Развитие идеи равенства в позитивном праве сегодня происходит через признание принципа недискриминации, который обеспечивает одинаковое отношение к людям, независимо от их физических или социальных особенностей. Идея равенства связывается также с идеей верховенства права, которое означает, что все люди равны перед законом как в своих правах, так и в своих обязанностях.

Ключевые слова: равенство, человек, право, классическое правопонимание, постклассическое правопонимание, юридическо-позитивистское правопонимание

ANNOTATION

Bokalo N. Formation and development of the idea of equality in law: philosophical-legal aspect. – Manuscript rights reserved.

Thesis for obtaining a scientific degree of Candidate of Juridical Sciences on the specialty 12.00.12 – Philosophy of Law. Lviv State University of Internal Affairs, Lviv, 2014.

Philosophical-legal understanding of genesis of the idea of equality in law guided by the basic philosophy and legal types of legal thinking investigated. An integrated approach to the typology of legal thinking allowed to trace the idea of equality development in the classical (natural law and positivist) and post-classical legal thinking. In the natural law approach of legal thinking the idea of equality in the law is represented by secular and religious thinking. In the positivistic legal thinking the idea of equality in law is regarded within legal positivism, sociological, psychological and Marxist approaches. In the post-classical legal thinking the idea of equality is investigated within the communitarian, communication, libertarian and feminist approaches.

Keywords: equality, human, law, classical legal thinking, Post-classical legal thinking, legal-positivist thinking

Підписано до друку 21.05.2014. Формат 60×84/16.

Папір друкарський. Ум. друк. арк. 0,9.

Зам. № 218. Наклад 100 пр.

Видавництво «ПАІС»

Реєстраційне свідоцтво ДК № 3173 від 23 квітня 2008 р.

вул. Гребінки 5, оф. 1, м. Львів, 79007

тел.: (032) 225-60-14, (032) 261-24-15

e-mail: pais@mail.lviv.ua; <http://www.pais.com.ua>